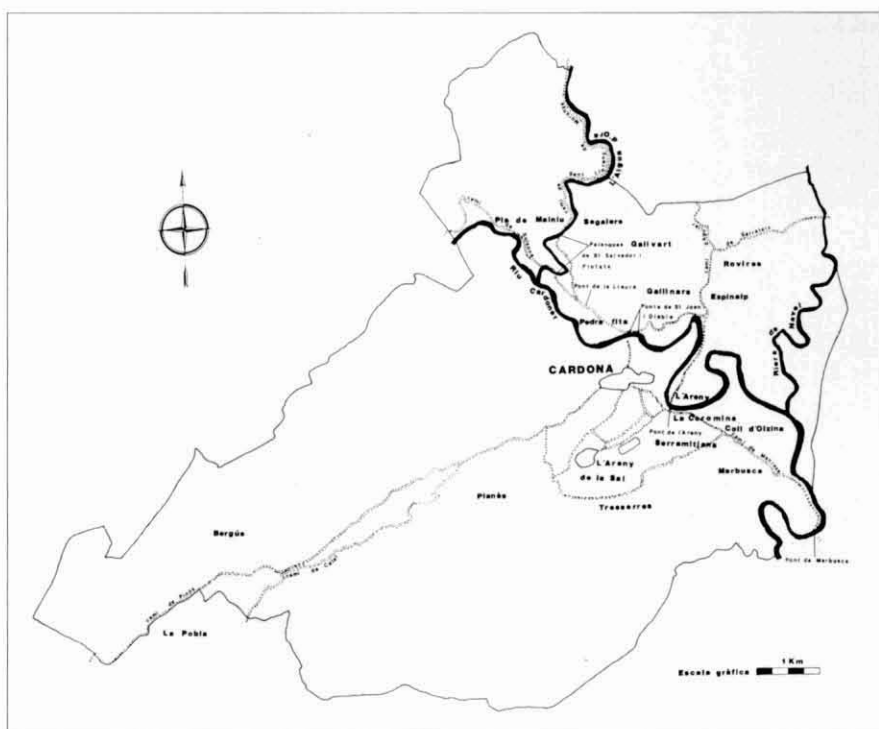

Els camins medievals en la Catalunya central: entorn les *Stratae Kardonensia* i la *Via Salinaria*¹

Andreu Galera i Pedrosa

El present article esdevé una interessant aproximació als antics camins que vertebraven l'àrea del Cardener, a redós sobretot de la comercialització de la sal, tot constituint alhora una sòlida aportació per a un millor coneixement dels camins medievals de la Catalunya central.

1. El terme del castell i vila de Cardona amb la representació dels principals camins esmentats per la documentació dels segles X-XV. (A. Galera i Pedrosa)

L'any 1985, el professor Manuel Riu constata el poc interès que els historiadors havien manifestat per l'estudi dels camins.² Exemples d'aquesta mancança, en podrien ser les estrades designades, als segles X i XI, amb el nom de *Strata Kardonense*, *Kardonense*, *Cardonesa*, *de Kardona* o *Kardonensia*, apel·latiu aquest que s'ha de relacionar amb els camins públics que portaven el viatger fins al castell de Cardona.³ Tanmateix, Cardona no era

només coneguda pel seu castell, sinó que la presència dels jaciments de sal gemma i la comercialització d'aquesta van fer que un d'aquests camins fos també conegut amb els nom de *carreia Salineriam*, *camino Salinerio*, *camino vocato Saliner* o *via Salinaria*. Tot i la relativa freqüència amb què la documentació de l'època els esmenta, encara avui no han merescut per part dels estudiosos la deguda atenció en relació a l'antiga xarxa viària catalana.

El present treball vol contribuir al millor coneixement dels camins medievals en la Catalunya Central, més concretament en l'àrea de la conca del riu Cardoner que coincideix amb el terme municipal de Cardona, estudiant per això mateix els esmentats camins de Cardona i de la Sal.

I. La Marca Hispànica, el castell de Cardona i les *Stratae Kardonensia*

Fou a la segona meitat del segle VIII, arran de la conquesta a mans dels francs d'aquella part del territori de l'antiga Tarraconense romana que es va donar a dir Marca Hispànica, quan les fonts documentals esmenten per primera vegada el *castrum Cardonam*. Segons un cronista contemporani als fets, de nom incert i de professió astrònom, l'any 798 el rei de l'Aquitània i fill de l'emperador Carlemany, Lluís el Pietós (768-814), va ordenar al comte Borrell la conquesta i fortificació de la ciutat d'Osona i els castells de Cardona i Casserres, a més d'altres fortaleses que havien estat per molt temps abandonades.⁴ Per què els francs es fixaren en aquells *castribus i oppidibus*, de tal manera que els seus cronistes ressenyaren la notícia com un fet cabdal dins el procés de conquesta militar de la Marca Hispànica? En aquest sentit, per a Ramon d'Abadal darrera de l'ordre donada per Lluís el Pietós es trobava la necessitat de controlar, respectivament, les conques dels rius Ter, Llobregat i Cardoner com a pas previ per a la conquesta de la ciutat de Barcelona (any 801), perquè així s'assegurava la rera-guarda amb les vies per on els musulmans podien enviar tropes des de Lleida.⁵ En el cas concret de Cardona, amb el seu control, els francs s'asseguraven, en primer lloc, el domini directe del territori més proper al castell (el que després fou designat com a terme o districte castral) i, amb ell, la possessió de les principals salines del nord-est peninsular.⁶ I en segon lloc, el domini indirecte d'una extensa àrea de la conca intermitja del riu Cardoner, on conflueixen un seguit de petites valls que, a manera de vies naturals, han estat apropiades per l'home per a desplaçar-se.⁷

Voldríem remarcar un fet d'importància per entendre el que després observarem en relació a la xarxa viària medieval en aquesta àrea del Cardoner. Fixem-nos que el cronista franc abans esmentat ens parla d'altres fortaleses per molt temps abandonades (*reliqua oppida olim deserta*). Aquesta referència ens fa plantejar si era aquesta la situació del castell de Cardona o si, per contra, mantenia encara aleshores algun tipus d'hàbitat?. Ara com ara, no ho podem saber. Malgrat això, les troballes de diferents tipus de material arqueològic localitzades en els vessants de la muntanya on s'aixeca el castell i en les àrees properes a les salines, permeten afirmar que en aquesta muntanya va haver-hi algun tipus d'hàbitat anterior, confirmant-se així la notícia del cronista franc. Així doncs, ens trobem amb una estructuració del territori anterior a la conquesta franca, amb un *oppidum o castrum*, l'emplaçament del qual s'ha de relacionar força amb el domini i explotació dels jaciments salins, a més del control directe i indirecte del territori del seu entorn en la conca central del Cardoner. Tot i això, les fonts documentals no esmentaran Cardona fins a la intervenció franca, quan el castell esdevingué un enclau estratègic de la marca o frontera organitzada entorn dels rius Llobregat i Cardoner.

Un segle després, un cop superada la revolta antifranca protagonitzada els anys 826-827 pel noble Aissó, el castell de Cardona va veure refermat el seu protagonisme en la configuració de la Marca Hispànica. Així, entorn de l'any 880,⁸ el comte de Barcelona, Guifré I (878-897), atorgava una carta de població al castell amb l'objectiu de consolidar-lo com enclau avançat de la frontera amb al-Andalus, entre els comtats d'Urgell i Osona, ordenant per això mateix una normativa amb la intenció d'atreure nous pobladors i arrelar una població estable en el castell i el seu territori.⁹ El castell i el terme foren centre d'atenció per part dels comtes de Barcelona donat el seu caràcter de centre estratègic de la frontera. Tanmateix, al costat dels raonaments geo-polítics s'haurien d'afegir els econòmics i comercials amb la presència dels jaciments de sal gemma.

En aquest sentit, crida l'atenció el fet que, entre les diferents franqueses concedides als habitants del castell de Cardona pel comte Guifré I, s'hi trobava l'exempció de la quarta part del teloni. Aquesta referència al teloni, impost que gravava el tràfic de mercaderies (*theloneis mercatorum terre*), és, al nostre entendre, senyal inequívoc de com el poder públic representat pel comte gravava fiscalment el comerç de la sal i d'altres productes que es comercialitzarien a Cardona, aprofitant la seva posició en la frontera amb al-Andalus.¹⁰ L'interès del casal comtal de Barcelona pel castell es posarà novamet de manifest quan un nét de Guifré I, el comte Miró I (950-966), confirmà, a mitjan segle X, la carta del seu avi i poc temps després, arran de l'assalt i saqueig, l'estiu de l'any 985, de la ciutat de Barcelona a mans d'al-Mansur, el comte Borrell II (966-992) va haver de refermar la frontera, concedint per això mateix, amb data del 23 d'abril del 986, una segona carta de població per a Cardona.

Aquestes circumstàncies expliquen per si mateixes la importància i el renom que van prendre aquells camins de l'àrea central de la frontera que s'adreçaven fins al castell de Cardona i les seves salines. Però, quins eren aquells camins i per on anaven?. Per a saber-ho comptem amb les referències que, en la documentació de l'època, s'hi fa d'ells. Que ens consti, el primer esment d'aquests camins es troba en l'acta de consagració de l'església de Sant Joan de Montdarn (Viver i Serrateix), realitzada l'11 de desembre de l'any 922 pel bisbe d'Urgell, Radulf. Aquell dia, en establir-se els límits del terme parroquial, es deia que aquest limitava per dues vegades amb *ipsa strata Kardonense*.¹¹ Anys després, el 3 d'octubre de l'any 977, el bisbe d'Urgell, Guisad II, consagrava l'església del monestir de Santa Maria de Serrateix (Serrateix i Viver), situat molt a prop de Montdarn, i de nou es feia observar que el terme parroquial del monestir llindava pel nord amb *ipsa strada publica sive Cardonesa que vadit per valle Griavel (Navel?)*.¹² Així mateix, aquell mateix dia es va procedir a l'elecció de Froyla com a abat de la comunitat de monjos i en l'acta d'elecció, també, s'observava

que la parròquia del monestir confrontava per l'est amb *ipsa strata de Cardona qui vadit per ipsa valle de Anavel*.¹³

En aquell mateix any 977, però en un lloc molt diferent de Montdarn i Serrateix com era Solsona, tornem a trobar referències a aquestes stratas. Així, amb data del 19 d'octubre, el ja esmentat bisbe Guisad II procedia a la consagració de l'església de Santa Maria de Solsona, la parròquia de la qual també l'indava amb per *ipsa strata Cardonense usque ad ipso gradello*.¹⁴

Per la seva part, el Doctor Albert Benet i Clarà ha constatat en el territori de Manresa, per als anys 997, 1013 i 1031, l'existència d'estrades que anaven cap a Cardona.¹⁵ Així mateix, l'any 1035, un alou situat en el terme del castell de Cardona, en el lloc conegut com Marbusca (es tracta de l'actual Polígon Industrial de La Cort, situat en la C-1410 de Manresa a Solsona), limitava a l'est *in strata qui pergit ad ipso bosch de Val de Peres* i a l'oest *in strata Kardonensia*. També, l'any 1038, un alou situat en el mateix indret de Marbusca l'indava a l'oest *in ipsa strada publica*.¹⁶

Ara bé, tots dits camins rebien aquest nom per dirigir-se a Cardona. Què passava, però, a l'inrevés, això és, com eren designats els camins que sortien de Cardona?. L'any 993, una propietat situada en el terme del castell de Cardona, en el lloc conegut com Segalers, confrontava amb el riu Odera (actual Aigua d'Ora), amb un camí antic i amb un altre camí que menava a totes parts (*via que vadit ubique*).¹⁷ Per la seva localització, aquest camí es podria tractar molt bé del camí públic que comunicava el terme de Cardona amb l'Urgell a través de l'Aigua d'Ora i la Vall de Lord.¹⁸

Només en dates molt posteriors, ja en el segle XI, trobem referències del camí que comunicava Cardona amb les terres del sud, la Segarra, en direcció a Calaf i Torà. Així, l'any 1094, una vinya situada en el terme del castell de Cardona, en el lloc anomenat com Planades (actual lloc de Planès), l'indava *in strata qui venit de Calaph a Cardona*.¹⁹

De totes aquestes referències documentals s'observa el següent:

1.- Que per als segles X i XI es dedueix l'existència d'almenys cinc vies o camins principals (*stratas o vias*) que, distribuïts de manera radial entorn del castell, permetien la comunicació viària amb el seu entorn territorial més proper. El primer, en direcció nord, es dirigia cap a l'Urgell, aprofitant la conca de l'Aigua d'Ora i la Vall de Lord. El segon, en direcció nord-est, ho feia cap al Berguedà i la Cerdanya, aprofitant la vall i riera de Navel i a través dels termes parroquials de Serrateix i de Montdarn, on enllaçaria amb el camí de Manresa a Berga que passava per Santpedor, Castellnou de Bages i Castelladral.²⁰ El tercer, en direcció sud-est, ho feia fins a Santpedor, mitjançant la conca baixa del riu Cardoner, on es trobava la cruïlla de camins de Manresa i Vic (la coneguda com *strata Francisca* o camí de França, que comunicava els comtats d'Osona, Manresa i Urgell).²¹ El quart, en direcció sud-est, ho feia fins a l'àrea de la Segarra, creuant els termes de Matamargó i Vallmanya o passant també per la serra de Pinós. I el cinquè i últim, en direcció nord-oest, ho feia fins a Solsona, aprofitant la conca alta del Cardoner i els altiplans del Solsonès.²²

2.- Que en alguns casos s'esmenta el caràcter públic d'aquests camins (*ipsa strada publica sive Cardonesa*). Això ens porta a parlar sobre els seus orígens i la permanència d'aquests en l'espai i el temps. Com ja hem dit abans, l'estructuració del territori de Cardona, definida entorn del castell i els jaciments salins, és anterior a la conquesta franca i a la configuració de la Marca Hispànica. Si observem l'existència d'aquests camins en relació amb el castell de Cardona només a partir del segle X, és perquè la mateixa producció documental de l'època (actes de consagració i documents de compra-vendes) vol reflectir l'existència d'aquests camins com a límits d'un terme parroquial o de qualsevol altre termenat i perquè dit castell havia esdevingut un enclau de la frontera. Aquest fet ens fa plantejar que aquests camins respondrien a la persistència d'antigues rutes -els orígens de les quals es podrien remontar a la Prehistòria-²³ que, malgrat les modifica-

cions que de ben segur patiren,²⁴ van perdurar en el temps a través del model romà de les *stratae publicae*.²⁵ En aquest sentit, és força interessant observar la distribució entorn d'aquestes vies de les possibles estacions arqueològiques, la cronologia de les quals és anterior al període medieval. No podem oblidar tampoc les referències que hi fan determinats autors romans, com ara Aul·li Geli, que, al segle II, esmenta el testimoni de Marc Porci Cató (Tusculum, 234-149 a.C.) sobre les mines pirenaïques de ferro i argent, a més d'una «gran muntanya de sal pura que creix a mesura que se'n va extreient» (*Sunt in his regionibus ferrariae argenti fodinae pulcherrimae mons ex sale mero magnus: quantum demas, tantum accrescit*), accident geològic que es pot identificar amb el diapir de Cardona. O el de Sidoni Apolinar (Lió 430-Clarmont-Ferrand, 488), que, al segle V, parla de com les mines de sal de Tarraco, o properes a aquesta, produïen encara sal i com, en ocasions, aquesta era exportada a la Gàl·lia.²⁶

3.- Que els cinc camins abans ressenyats foren els principals eixos que articularen la xarxa viària en el terme de Cardona durant tota l'Edat Mitjana i Moderna, i perduraren sense variacions importants fins a la primera meitat del segle XIX. Aquesta situació es va mantenir fins a la constitució de la Junta Delegada de Carreteres de Catalunya (1848-1868), a partir de la qual la carretera de Manresa a Cardona fou declarada de segon ordre al Pla General de Carreteres del 29 de setembre de 1848.

2. La Via Salinària

Contràriament al que hem vist en relació amb les estrades designades com de Cardona, la documentació trigarà molt més temps a fer-se ressò de l'existència d'un camí Saliner, també anomenat, a versemblança del camí del *Latium* itàlic per on es comerciava la sal de les salines emplaçades en la desembocadura del riu Tíber, com a *via Salinaria*. Això, però, que pot semblar una contradicció, i més si tenim en compte la importància que els jaciments salins han tingut per a l'estructu-

2. Pont de l'Areny, també dit de la Coromina o de l'Aranyó (segles XIII-XX). Pont de sis ulls que permetia creuar el riu Cardoner en la zona de l'Areny per enllaçar el camí de Manresa amb el camí Saliner o de Berga. En la fotografia es poden observar la fàbrica i casals d'Aranyó, abans molins de l'Areny, a més de la carretera de Manresa a Cardona oberta l'any 1851. (Autor: Angel Toldrà Viazó any 1907)

ració territorial de l'àrea central del Cardoner, es podria explicar pel fet que amb el topònim Cardona s'identifiqués, a més del castell, també la sal. En aquest sentit, no deixa de ser indicatiu que aquest camí anomenat com a Saliner es correspongui amb una d'aquelles estrades dels segles X i XI. Tanmateix, com tot seguit veurem, en el cas particular d'aquest camí creiem que aquest nom s'ha de vincular amb el comerç de la sal en relació amb l'àrea del Pirineu.

Abans, però, d'entrar en els detalls d'aquest camí, caldria diferenciar-lo d'aquells que comunicaven el castell i vila de Cardona amb l'Areny de la Sal, nom antic que rebien les salines. El primer d'ells era una variant del camí que, des del portal de Nostra Senyora de la Pietat, es dirigia vers Manresa i Barcelona, baixant per la font de la Pomala fins a les salines. El primer testimoni documental d'aquest camí és de l'any 1308, quan Pere Gerard, canonge-cambrer de Sant Vicenç, va establir a Bernat sa Vinya la quarta part de les rendes que la cambreria rebia en la propietat dita Coma o Clot, altrament anomenada Trilla, aleshores plantada d'oliveres, situada a prop de la vila de Cardona, l'indant, per un costat, amb el camí públic de l'Areny de la Sal (*in via publica qua itur apud Arignum Salis*) i, per l'altre, amb la propietat de Beren-

guer Arloc, situada a prop de la font de la Pomala.²⁷ El segon camí era aquell que, sortint des del portalet de la Fira, s'adreçava a través de la font de Canconells fins a l'Areny de la Sal. El documentem quan, el 12 de gener de 1630, Catalina Fernández de Córdoba, muller del duc Enric Ramon Folc de Cardona (1596-1640), va vendre als Cònsols de la vila la casa dita el Palau que tenia en la vila de Cardona (actual edifici de l'Ajuntament), al lloc dit *plassa del Firal*, l'indant a migdia part amb la dita plaça, part amb l'hort de Caterina Rotger i part amb el camí que anava des de la vila fins la sal (*cum camino quo itur a dicta villa a la sal*), mentre que per l'oest ho feia també amb el dit camí i amb la muralla.²⁸ Val a dir que tots dos camins apareixen al plànol que es va realitzar, entorn del 1720, del castell i salines de Cardona.²⁹

Respecte a l'anomenat com a camí Saliner, el documentem per primera vegada a la fi del segle XIII. El 26 de març de 1296, Guillem sa Vinya i la seva muller Blanca, arran del casament del seu fill Bernat amb Sibil·la, filla de Ferrer sa Sala i Geralda, li van fer donació de la seva heretat que va consistir, entre d'altres béns immobles, en un cap de terra amb costa i feixes que posseïa al costat d'una bassa d'aigua de la seva propietat, el qual anava fins al camí Saliner (*carrerria Salineriam*).³⁰

Dissortadament, al document de donació no se'n situa aquell cap de terra. Malgrat això, les referències posteriors ens permetran conèixer més dades sobre aquest camí. Així, quan l'1 d'abril de 1433 Arnau d'Altarriba, senyor del castell de l'Aranyó de la vegueria de Cervera (Segarra) i patró del benefici de santa Eulàlia fundat en la capella homònima de la vila de Cardona, va vendre a Andreu Mitjans, de la Coromina de Cardona, la censada de 10 sous que cada any dit benifet rebia per dues sorts de terra situades al terme de Cardona, a la partida dita de l'Areny, se'n diu que una d'elles l'indava per un costat amb el camí de la sal (*cum camino Salinerio*).³¹ Segons això, el camí Saliner passava per l'Areny, una zona del terme de Cardona que es correspon a un meandre del riu Cardoner, situat a escassament uns cinc-cents metres dels jaciments salins.

Així mateix, quan el 10 de novembre de 1433 Joan Terme, prevere de la vila de Cardona, va fer donació a Antoni Terme, també prevere, d'un tros de terra plantada de vinya situada al terme de Cardona, a la partida dita Gallinars, la qual era del domini d'Antoni Botxes, barber de la mateixa vila, sota el cens de 6 diners anuals, se'n diu també que aquella vinya confrontava amb la tinença de Mateu de Fontcalda, amb la vinya de Barthomeu Sorribes, amb

3. El pont Nou o del Diable (segles XV-XX). La construcció d'aquest pont s'inicià en el decurs de la primera meitat del segle XV, potser amb la voluntat de reemplaçar el de Sant Joan, fàcilment inundable amb les riuades estacionals del Cardoner. Això explicaria que inicialment se l'anomenés com el pont Nou, per passar després a dir-se del Diable. Tanmateix, restaria inacabat. Dels quatre o cinc arcs que constaria el projecte, es van construir els dos centrals i els arrencaments dels extrems. Les dues arcades mesuren 59'25 m. de llargària, tenint la més gran 25'50 m. de diàmetre, 24'30 d'alçada i 1 de gruix, mentre que la menor mesura 15'80 de diàmetre, 21'50 d'alçada i 1 de gruix. La profunditat dels pilars és de 5 m. En la fotografia es poden observar els dos ponts, el del Diable i el de Sant Joan, i entre tots dos la fàbrica de filats (abans molí) de la Costa. Així mateix, també s'observa en l'extrem nord del pont de Sant Joan la capella homònima i l'hostal bastit sobre aquesta (Fotografia: Unió Postal Universal any 1907).

4. El pont de Sant Joan (segles XIII-XX). Pont de set ulls que permetia salvar les aigües del Cardoner per enllaçar amb els camins de Solsona, Sant Llorenç de Morunys, Aguil·lar i Serrateix. El seu nom es deriva de la capella bastida al cap de pont nord sota l'advocació de sant Joan Baptista, la fundació de la qual va ser ordenada, l'any 1571, per Celdoni Noalles, mercader de Cardona i propietari dels molins de la Costa, situats -tal com es veu en la fotografia, si bé ja convertits en fàbrica de filats— a tocar al cap de pont sud. (Autor: Àngel Toldrà Viazó, any 1907).

el camí Saliner (*cum camino vocato Saliner*), amb la vinya de Bernat Roca i amb les honors de Pere Font. Igualment, quan el 17 de gener de 1556 Pere Joan Asemort, mercader habitant en la vila de Cardona, va vendre a Damià Ribera, del mas de les Rovires del terme de Cardona, un tros de terra erma que posseïa al dit terme, a la partida de *les Rovires sive d'Espinalt*, se'ns diu que aquest l'indava d'una part amb un tros de terra de Joan Fontcalda, prevere, de l'altra amb el camí Saliner o torrent de Galivart (*cum via Salinaria sive torrent de Galivart*), de l'altra amb els termes del mas de Pinell i de l'altra amb els termes del mas de les Rovires. Per últim, quan el 27 de març de 1569 Joan Fontcalda, prevere habitant de la vila de Cardona, va vendre a Pere Ribera, del mas de les Rovires del terme de Cardona, un tros de terra erma situada al dit terme, a prop del mas de l'Espinalt, se'ns diu que aquest confrontava a l'est amb els termes del mas de les Rovires, al sud amb un tros de terra i bosc pertanyents al dit mas, a

l'oest amb el camí saliner (*cum camino Saliner*) i al nord també amb els termes de les Rovires.³²

Arribats aquí, i en base a l'anàlisi de les dades topogràfiques i toponímiques que ens aporta la documentació, podem dir que l'anomenat als segles XV i XVI com a camí Saliner no és un altre que aquella variant del camí de Manresa que s'iniciava en l'Areny, tot just després d'haver creuat el riu Cardoner mitjançant un pont, per continuar a través del marge esquerre del riu i dels torrents d'Espinalt i de Galivart, per on creuaria els termes dels masos de Pinell i les Rovires, fins a enllaçar amb els camins que es dirigien al monestir de Santa Maria de Serrateix i als llocs d'Aguil·lar (Sunyer d'Aguil·lar) i Gargallà, en direcció a Berga. En si mateix, aquest camí Saliner es correspondria a una d'aquelles velles estrades abans comentades, doncs, l'any 1036, una propietat situada en el terme de Cardona, en l'indret conegut com Espinalp, que confrontava pel sud *in strata publica*.³³ Llavors, com s'expli-

ca el nom que se li va donar segles després?. En aquest sentit, entenem que aquella vella estrada va rebre dit sobrenom arran de la importància que va prendre amb el temps el tràfic de la sal de Cardona destinada als mercats de l'àrea del Pirineu (Berguedà, Cerdanya, Conflent, Rosselló, Valls d'Andorra i Foix)³⁴ i de les necessitats de la ramaderia.³⁵ I és en relació amb aquest mercadeig de la sal que determinats elements relacionats amb dit camí prenen especial significació, com ara el monumental pont dit de l'Areny o de la Coromina, mitjançant el qual se salvaven les aigües del Cardoner. O els molins homònims emplaçats al costat mateix d'aquest pont (actual fàbrica de l'Aranyó), coneguts també amb el nom

de l'Almoina per ser propietat de la canònica de Sant Vicenç, en els quals es moldria la sal arrencada als jaciments salins. La seva existència es pot endarrerir fins a l'any 1200, si bé no és fins a la segona meitat del segle XV quan documentem molins de sal en aquest indret. Aquests, que es mantindrien en actiu fins la segona meitat del segle XIX, esdevindran finalment fàbrica de tints industrials.³⁶ D'altres elements a destacar d'aquest camí, en podrien ser la creu i oratoris gòtics de Santovà, a més dels ponts i molins de la riera de Navel.

Malgrat ser l'únic camí que hem pogut documentar amb el nom de Saliner,³⁷ és evident que el transport de la sal també es faria per d'altres rutes menys conegudes, on també es trobarien d'altres molins de sal. Així, quan el 5 d'agost de 1626, Francesc Salines, pare de Cardona, va vendre a Joan Olzina i Amat (1585-1658), mercader de la mateixa vila, el *molí nomenat dels Horts, alies de la Costa, situat en lo terme de Cardona, al peu de la costa del pont de Sant Joan, davant lo pont vell vulgarment nomenat del Diable*, pel preu de 900 lliures, se'ns diu que aquell molí consistia en tres casals, un amb dues moles per moldre blat, un altre amb una mola per moldre sal i el darrer amb una premsa d'oli.³⁸ A verssemblança dels molins de l'Areny, els molins dels Horts o de la Costa (actual fàbrica de la Costa) eren a tocar amb els ponts del Diable i de Sant Joan, a més de la cruïlla dels camins de Solsona, Sant Llorenç de Morunys i Berga.

3. Cloenda

Fins aquí els nostres comentaris sobre els camins designats en la documentació com *strata Kardonensia* i *via Salaria*. L'extensió limitada amb què comptem ens obliga a deixar per a una altra ocasió l'estudi d'altres aspectes relacionats amb els mateixos, com ara el seu traçat i característiques morfològiques, a més de la infraestructura relacionada amb ells com ponts, pontarrons, hospitals, hostals, capelles, oratoris i creus de terme.

No voldríem, però, enllestir aquest treball sense fer abans un seguit d'ob-

servacions entorn de la sal i el seu transport. Com ja hem dit abans, aquelles centenàries estrades van definir la xarxa viària en la conca central del Cardoner, sense grans variacions, fins a mitjan segle XIX. La persistència en el temps d'aquells vells camins de bast es va traduir,³⁹ en la Catalunya moderna i contemporània, en un deficitari sistema de comunicacions terrestres en relació amb l'àrea del litoral i, sobretot, amb Barcelona, que, afegit a la manca d'innovacions en el sistema d'explotació de les salines que abaratissin els costos de producció, alhora que l'augmentessin, va significar que la sal de Cardona, malgrat la excel·lent qualitat d'aquesta, no pogués competir en preus amb la sal provenint de les salines de mar. Situació aquesta que explica el perquè la sal de Cardona es va concentrar en els mercats interiors i el perquè una part d'aquell camí que enllaçava Cardona amb Berga, des d'on es podia arribar al Pirineu, va rebre el nom de Saliner. Alhora, aquesta realitat dona ple significat a les paraules del jesuïta i geògraf Pere Gil (Reus 1551-Barcelona 1622), que, l'any 1600, conscient d'aquestes mancances, havia escrit que «*si estas montanyas ayxi com estan alli estiguieren en mitg de Italia, España a França valdrian un tesoro inestimable: pero ara alli hont estan etc. no valen tant etc. tota via la principal renda de aquell ducat es dela sal*».⁴⁰ I per això mateix, l'any 1631, la duquesa de Cardona va notificar al Consell de Cent de la ciutat de Barcelona la necessitat de fer una nova via de comunicació entre Cardona i la capital del Principat per tal de portar la sal fins a aquesta darrera i exportar-la a d'altres regnes. Dissortadament, la seva iniciativa va tenir escàs èxit.

Tot i l'estancament o monopoli estatal de la sal establert a partir de l'any 1715, ni la casa ducal ni la Hisenda Reial van fer res per a implantar una moderna xarxa de comunicacions que abaratís el transport de la sal fins a les gavelles de les principals poblacions del Principat, mantenint-se encara arcaics sistemes de transport, rècules de mules amb la càrrega al llom,⁴¹ per camins totalment obsolets que impedien el seu transport amb carros.⁴²

Reflex d'aquesta situació són les paraules que, l'any 1824, l'Intendent de Catalunya, Vicenç de Frigola i Xetmar (València 1770-?), va dir en referir-se a les salines de Cardona: «*Si se construyesen las convenientes carreteras para su esportacion, segun está indicado en el artículo agricultura, esta montaña vendria á ser una mina de oro*».⁴³

Aquesta situació es resoldria, en part, a mitjan segle XIX (l'any 1851), amb l'obertura de la carretera de Manresa a Cardona a través de Súria per part de la Junta Delegada de Carreteres de Catalunya, projectant-se també aleshores les carreteres de Cardona-Solsona, Cardona-Sant Llorenç de Morunys i Cardona-Berga, si bé aquestes trigarien molt més temps a fer-se realitat.⁴⁴ Tanmateix, les mancances de la carretera de Manresa a Cardona, afegides al fracàs dels diferents projectes per a enllaçar Cardona amb Manresa i Barcelona mitjançant el ferrocarril, comportaren que, quan l'any 1870 es va abolir el monopoli estatal de la sal per tornar al lliure comerç, el cost de transportar la sal de Cardona fins a Barcelona encara el seu preu de tal manera que, una vegada portada fins al port, tenia un preu el doble de superior a la sal de Torrevieja, San Fernando, els Alfacs o Eivissa. Aquesta manca de competitivitat comportava que el negoci d'explotar les salines no fos sempre rendible per la casa ducal de Medinaceli-Cardona i que, per això mateix, no s'invertissin els diners necessaris per tal d'obtenir produccions importants. Això va portar a l'enginyer de mines Silví Thos i Codina (Mataró, 1843-1911) a dir que «*Si Cardona estuviera situado donde nuestro Montjuich, las salinas no tendrían precio*».⁴⁵

Notes

1. El següent treball és un versió de la comunicació presentada per nosaltres mateixos al *II Congreso Internacional sobre Caminería Hispánica* (Madrid-Alcalá de Henares-Guadalupe - Pastrana, del 4 al 9 de juliol de 1994), amb el títol de «Los caminos medievales en la Cataluña Central: Las Stratae Kardonensia y los privilegios de la Villa de Cardona sobre los caminos de su territorio (Siglos XII al XV)», en curs de publicació.
2. Vegeu M. Riü, «Els camins medievals i els ponts de Vallonga i de les Cases de Posada», *Cardener*.

- 2, Cardona, 1985, pp. 65-87. El mateix autor ha tornat a insistir en el tema en l'obra posterior *L'arqueologia medieval a Catalunya*, Hospitalet de Llobregat, 1989, pp. 133-135.
3. Vegeu P. BONNASSIE, *Catalunya, mil anys enrera*, vol. I, Barcelona, 1979, p. 320. Darrerament, cal destacar els treballs de J. BOLÒS, «Aportacions al coneixement de les vies de comunicació», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. I, Barcelona, 1991, pp. 409-436; J. BOLÒS-V. HURTADO, «La xarxa viària catalana a l'Alta Edat Mitjana», *Anuario de Estudios Medievales*, 23, Barcelona, 1993, pp. 3-26.
4. Vegeu A. DU CHESNE, «Vita Hludovici Pii Imperatoris, incerto autore, qui se professione Astronomum et in Palatio ipsius Imperatoris versatum testatur», *Scriptores coetanei ab ipsius gentis origine ad nostra usque tempora*, vol. II, Paris, 1636, p. 2.
5. Vegeu R. D'ABADAL i DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. I, Barcelona, 1986, p. 310.
6. Vegeu Y. MALARTIC, «Le sel en Catalogne (XIIIe-XVe siècles)», *106e Congrès nat. des Soc. savantes*, Perpinyà, 1981, pp. 181-200; A. GALERA i PEDROSA, «Les salines de Cardona i la Pesta Negra de 1348. La disminució de les rendes de la sal», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 9, 1994, Manresa, pp. 69-96; idem, «La extracción de sal gema en el nordeste peninsular: Las salinas de Cardona durante la Edad Media (siglos X-XIII)», *Actas de las I Jornadas sobre minería y tecnología en la Edad Media peninsular*, León, 1995, pp. 225-239.
7. Vegeu J. OLIVERAS i SAMITIER- J. A. GIMÉNEZ RUIZ, «Les comunicacions i el transport», *El Bages. Transició industrial i centralitat territorial (col. Catalunya Comarcal)*, Barcelona, 1992, pp. 113-137.
8. Vegeu R. D'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1983, p. 73 i ss. Segons el Doctor Albert Benet i Clarà, aquesta carta va ser atorgada entre els anys 872-878, quan Guifré era només comte d'Urgell i Cerdanya arran de la reorganització del territori de la Vall de Lord. Vegeu A. BENET i CLARÀ, «Cardona», *Catalunya Romànica (El Bages)*, vol. XI, Barcelona, 1984, p. 144.
9. El document original d'aquesta carta es va perdre i només la coneixem per la ressenya que d'ella es fa en la segona carta de població que, l'any 986, el comte Borrell II, nét de Guifré, atorgà de nou. Aquesta segona carta es conserva a l'A(rxiu) H(istòric) de C(ardona), XVII.1, núm. 1, i ha estat transcrita i publicada en les obres de R. GAYA i MASSOT, *Carta de població de Cardona*, Manresa, 1935, sense paginar; J. SERRA VILARÓ, «Els senyors de Cardona», *Història de Cardona*, llibre I, Tarragona, 1966, p. 50; J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, Barcelona-Madrid, 1969, p. 8, doc. 4.
10. Vegeu M. RIU, «El redreç del comerç català a l'Alta Edat Mitjana», *El comerç en el marc econòmic de Catalunya*, Barcelona, 1983, pp. 25-55. Bona prova de l'interès del poder públic pel teloni és el precepte atorgat, amb data del 24 de juny de l'any 889, a l'església de Santa Maria i Sant Pere de Vic pel rei Odó. En aquell, el rei franc, com a senyor de la Marca Hispànica, concedia a la dita església, entre d'altres béns, el teloni dels mercats de la terra (*theloneis mercatorum terre*). Ara bé, un any després, el novembre del 890, el precepte d'Odó era reformat per l'arquebisbe de Narbona, Teobard, reduint els drets del teloni a una tercera part d'aquest i limitant-lo fins els termes de Cardona i de Berga («et theloneis mercatorum terre terciam partem usque in fines de Cardona et Bergitano»). La nostra pregunta és si la reforma feta del precepte no obeïa a la voluntat de preservar sota el control del poder públic el teloni de l'àrea de Cardona i amb ell, els ingressos que generaria el comerç de la sal. Vegeu E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic: segles IX-X*, I, Vic, 1980, doc. 12.
11. Vegeu C. BARAUT, «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia*, 1, La Seu d'Urgell, 1978, p. 84.
12. Vegeu C. BARAUT, «Les actes», *op. cit.*, p. 97. En els comentaris que Pierre Bonassie fa sobre las vies de comunicació en la Catalunya dels segles X i XI, el topònim de Valldeperes es situat en Santa Coloma de Queralt, en la frontera del Gaià, molt lluny de Cardona. Segons el nostre parer, la seva localització és errònia, car aquest topònim encara avui designa la vall que separa els termes de Cardona, Serrateix i Castelladral. Vegeu P. BONASSIE, *Catalunya*, *op. cit.*, p. 320, nota 12.
13. I. FELIU DE TRAVY, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Una aproximació a la seva història*, Granollers, 1977, p. 63 i 64, doc. 2.
14. C. BARAUT, «Les actes», *op. cit.*, p. 99-101.
15. A. BENET i CLARÀ, *Història de Manresa. Dels orígens al segle XI*, Manresa, 1985, pp. 449-462 (plànol núm. 13) i 680-681 (quadre núm. 16).
16. A(rxiu) P(arroquial) de S(ant) M(iquel) i Sant V(icenç), Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 373 i 1.729.
17. A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 475. Transcrit i publicat per J. SERRA VILARÓ, «Els senyors de Cardona», *Història de Cardona*, vol. I, Tarragona, 1966, p. 73.
18. Vegeu M. RIU, «Els camins medievals», *op. cit.*, p. 69.
19. A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 558. Transcrit i publicat per P. BERTRAN i ROIGÉ, «El monestir de Sant Vicenç de Cardona al segle XI. Notes sobre la formació del seu patrimoni», *Cardener*, 1, Cardona, 1983, p. 49, doc. 10.
20. Segons Joan Serra i Vilaró, el mas d'Espinalp (actual casa Cabreta) era a prop del camí que portava fins a Valldeperes i del camí que anava a la riera de Navel. J. SERRA VILARÓ, «La vila, el veïnat i els castells», *Història de Cardona*, II 1ª parte, Tarragona, 1968, p. 27. Per a més informació sobre aquest camí, vegeu M. RIU, «Un molino y un camino medievales en Serrateix», *Diario de Barcelona*, 31-1-1957, p. 11; J. BOLOS-I. PADILLA, «Un molí d'origen medieval: el Molinet de Navel», *Quaderns d'Estudis Medievals*, 1, 1980, pp. 49-55.
21. L'any 1145, una casa situada en el terme de Cardona, en l'indret nomenat Serramiñana, es trobava a prop del camí de Manresa, de la Coma Olzina i de la partida de Tresserres. Posteriorment, l'any 1307, trobem com una altra propietat situada en el terme de Cardona, en el lloc dit Marbusca, al costat de les vinyes anomenades Llongaderes, l'indava amb la «via qua itur apud Minorisam». L'any 1331, una altra propietat situada al costat de dites vinyes l'indava també «cum via publica qua itur apud Minorisam». A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 393, 371, 1.270 (F. 37 r).
22. L'any 1246, una propietat situada en el terme de Cardona, en l'indret dit Pedrafita, l'indava amb la «via publica qua itur versus Celsonam». L'any 1330, una altra propietat situada en el terme de Cardona, al lloc dit Pla de Malniu, confrontava «de meriede in camino publico quo itur de Cardona apud Celsonam». Aquell mateix any, una altra propietat situada a Pedrafita l'indava «cum camino publico quo itur de villa Cardone apud Celsonam». L'any 1356, en aquell mateix indret, una altra propietat plantada de vinya i arbres l'indava amb la «via publica qua itur apud villam Celsonam». L'any 1438, de nou en el mateix lloc, una altra propietat confrontava «cum camino quo itur a Sent Lorenç». A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 677, 678, 680 y 1.270 (F. 22 r).
23. R. OURSEL, *Caminantes i caminos*, Madrid, 1985, pp. 28-29. En el cas de Cardona, vegeu A. FÍGULS i ALONSO, «Introducció a l'estudi espacial de les cistes neolítiques de la comarca natural del Cardener», *Butlletí del Patronat Municipal de Museus*, núm. 7, Cardona, 1990, pp. 21-36.
24. Entre els diferents privilegis de la vila del castell de Cardona en relació als camins del terme, n'hi ha un pel qual, el 5 de juny de 1300, el vescomte de Cardona, Ramon Folc VI, a prec dels prohoms de la vila, va atorgar perquè tots els camins propers a la vila fossin variats i endreçats cap a aquesta, establint l'obligació per a tots els mercaders, vianants i qualsevol d'altres persones que transitessin per aquests i passar dins la vila amb les seves mercaderies i béns. Tot aquell que contravingués aquesta obligació, si viatjava a cavall, hauria de pagar una multa de 5 sous i, si viatjava a peu, 2 sous. Com va afectar aquest privilegi al traçat dels camins abans descrits? Ara com ara, no ho podem saber, però entenem que amb aquesta mesura el que es pretenia, més que grans canvis en la direcció dels camins, era garantir que la vila del castell fos l'indret de trobada de les rutes més importants que creuaven la seva àrea d'influència. A.H.C., XVII.1, núm. 111.
25. J. CASAS i GENOVER, «La xarxa viària romana a les comarques de Girona. Assaig metodològic», *Estudi General*, Girona, 1981, pp. 63-67; R. ORDEIG, «Villae, viae i stratae d'Osona. Testimonis de l'antiguitat a l'època medieval», *Ausa*, X, Vic, 1982, pp. 387-400; J. ESTRADA i GARRIGA, «Notes històriques sobre camins antics i moderns de la rodalia de Granollers», *Ponències del Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers*, Granollers, 1984, pp. 103-125; F. FITÉ i LLEVOT, «Introducció a l'estudi dels camins medievals en la zona del Montsec (segles XI-XIII)», *La Noguera*, 2 Balaguer, 1987, pp. 75-96.
26. A. GELI, *Noctes Atticae*, XVI, 1, 3; S. APOLINAR, Ep., IX, 12, 1. Vegeu J. M. BLAZQUEZ, «Fuentes literarias griegas i romanas referentes a las explotaciones mineras de la Hispania romana», *I Coloquio internacional sobre historia de la minería*, León, 1970, pp. 117-150.
27. A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 439 i 440.
28. A.H.C., XVII.1, núm. 107.
29. A. GALERA i PEDROSA, «El «Plano del castillo y salinas y contornos de Cardona del Excelentísimo señor duque de Cardona», *Dovella*, 47, Manresa, 1994, pp. 11-15.
30. A.P.S.M.V., Fons Sant Miquel, núm. 4.
31. A.H.C., XVII.1, núm. 212.
32. A(rxiu) P(atrimonial) del mas la R(ovires), *Llibre en lo qual estan designats las actes fahentes per la casa y heretat d'en Pere Ribera, alias Rovires, en lo terme de la vila de Cardona*.
33. A.P.S.M.V., Fons Sant Vicenç, A.C.C., núm. 487.
34. A. GALERA i PEDROSA, «Les salines de Cardona», *op. cit.*, p. 77. Tot i així, caldria també relacionar aquest camí amb les vies de comunicació romanes al Pirineu i referències literàries com les de Sidoni Apolinar. Vegeu a J. PADRÓ, «Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català», *Hannibal Pyrenaeum Transgreditur (5 Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 23-26 de setembre de 1982)*, Puigcerdà, 1984, p. 61-87.
35. N. SALES, «Grans crisis del segle XVII», *Història de Catalunya*, vol. IV (Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII), Barcelona, 1989, pp. 391-396.
36. A. GALERA i PEDROSA, «Les salines de Cardona», *op. cit.*, p. 76; idem, «La extracción», *op. cit.*, p. 238. El viatger francès Alexandre de Laborde, encara dóna testimoni d'aquests molins de sal. A. DE LABORDE *Viatge Pintoresc i Històric. El*

- Principat*, Abadia de Montserrat, 1974, p. 223, planxes LXXX i LXXXI. Vegeu també C. MENIZ MÁRQUEZ, *Aportación a la historia de la sal*. Minas de Cardona, tesi doctoral inédita, Madrid, 1979, pp. 153-159.
37. Josep Oliveras i José Antonio Giménez, en comentar la xarxa viària d'època romana, ens parlen del camí de la sal que des de Barcelona anava per Martorell, Manresa, Cardona i Solsona. Com ja hem vist, el camí de Manresa l'hem pogut documentar com una d'aquelles velles estrades que es documenten a partir dels segles X i XI. Tanmateix, i a diferència del camí aquí comentat, la documentació només ens parla d'ell com a estrada o camí de Manresa (notes 15, 16 i 21). Vegeu J. OLIVERAS i SAMITIER- J. A. GIMÉNEZ RUIZ, «*Las comunicaciones*», op. cit., p. 114.
  38. A.H.C., XXI.1, *Especulo ó llibre del patrimoni que posseheixen los consortes don Thomàs Puig y Abad y doña Anna Puig y Olzina*, F. 47-55.
  39. Vegeu S. MADRAZO, *El sistema de transportes en España, 1750-1850*, Madrid, 1984; N. SALES, «Mules, ramblers i fires (s. XVIII i XIX)», *L'Avenç*, 62, Barcelona, 1983, pp. 22-33; idem, «Ramblers, traginers i mules (s. XVIII i XIX)», *Recerques*, 13, Barcelona, 1983, pp. 65-81.
  40. J. IGLESIES, «Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya», *Quaderns de Geografia*, 1, Barcelona, 1949, pp. 201-211.
  41. Alexandre de Laborde ens assabenta que cada dia sortien de les salines cent mules carregades de sal. A. DE LABORDE, *Viatge Pintoresc*, op. cit., planxa LXXXI núm. 3. Sobre les bèsties de càrrega a l'edat mitjana vegeu a A. GALERA i PEDROSA, «La extracción», op. cit., p. 238.
  42. C. MENIZ MÁRQUEZ, *Aportación*, op. cit., pp. 113-121, 134-153 i 182-227.
  43. V. DE FRIGOLA i XETMAR, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1824, p. 5.
  44. P. PASCUAL, «La Diputació i la modernització de la xarxa viària catalana: 1840-1868», *Història de la Diputació de Barcelona*, 1, Barcelona, 1987, p. 142-195.
  45. S. THOS i CODINA, «Las Salinas de Cardona», *Hojas Selectas*, 41, Barcelona, 1905, pp. 386-396.

Andreu Galera i Pedrosa
Historiador

L'ORQUÍDIA

TEIXITS PER A SENYORA
TEIXITS PER A DECORACIÓ

Sant Joan Bta. de la Salle, 12

08240 MANRESA